

بورس کالا در ایران

بازار محصولات صنعتی، کشاورزی و معدنی در ایران همواره با نارسایی‌ها و دشواری‌های زیادی روبه‌رو بوده است، مانند:

- نوسان‌های کاذب قیمت ناشی از ارتباط نامشخص و نامناسب بین عرضه و تقاضا؛
- فقدان یک نظام اجرایی و ناظر بر حسن اجرای تعهدات طرفین معامله؛
- ناهماهنگی بین بخش‌های تولیدی و بازرگانی.

به همین جهت، پس از تمهید مقدمات قانونی، بورس فلزات در شهریور سال ۱۳۸۲ به‌عنوان نخستین بورس کالای کشور شروع به کار کرد. سپس در شهریور سال ۱۳۸۳ بورس کالاهای کشاورزی فعالیت خود را آغاز کرد. بعدها با ادغام بورس فلزات و بورس کالاهای کشاورزی «شرکت بورس کالا ایران» از ابتدای مهر سال ۱۳۸۶ فعالیت خود را آغاز کرد.

بورس کالا بازاری است که آثار بسیار مثبتی در تولید، توزیع و مصرف و در نتیجه آثار بسیار مثبتی در رفاه اقتصادی جامعه می‌تواند داشته باشد. زیرا در این بازار تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان نیازهای خود را در یک فضای رقابتی، شفاف و قانون‌مند مطرح می‌کنند و به این طریق قیمت کالاهای مورد معامله براساس عرضه و تقاضا و نیاز بازار کشف می‌شود.

کالاهای قابل معامله در بورس کالای ایران

در حال حاضر کالاهای صنعتی و کشاورزی زیر در بورس کالای ایران قابل معامله‌اند:

- محصولات صنعتی شامل فولاد، آلومینیوم، مس، روی، سرب، مواد معدنی، پتروشیمی و سیمان.

محصولات کشاورزی شامل غلات، خشکبار و کالاهای فرآوری‌شده، دانه‌های روغنی، کنجاله‌ها و حبوبات.

آنچه که تحت عنوان کالاهای قابل معامله در بورس گفته شد. مبتنی است بر مصوبات هیئت پذیرش بورس لیکن در عمل، مثلاً معامله سیمان در بورس کالاها گرچه بارها مورد بحث بوده اما بنا به ملاحظاتی که مورد نظر دولت است این امر تاکنون تحقق نیافته است.

اخیراً بورس نفت به‌طور آزمایشی افتتاح شده است. ورود سنگ آهن به بورس کالا در روزهای پایانی سال ۱۳۸۶ مطرح شده بود لیکن تحقق نیافت. شاید در سال ۱۳۸۷ این امر صورت گیرد. در عین حال در روزهای پایانی سال ۱۳۸۶ یک مورد معامله زغال‌سنگ و یک مورد معامله

شمس طلا در بورس کالاهای تهران صورت گرفت.

بورس نفت و محصولات نفتی برای ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا هم اکنون ایران چهارمین تولیدکننده نفت در جهان (پس از عربستان سعودی، روسیه و امریکا) و دومین تولیدکننده گاز طبیعی در جهان (پس از روسیه) است. از سوی دیگر به دلیل دسترسی به منابع غنی و ارزان خوراک پتروشیمی و دسترسی به آب‌های آزاد ایران در تولید و صادرات محصولات پتروشیمی دارای مزیت نسبی است. وانگهی در منطقه نیز بازار شفاف و کارآمد برای داد و ستد صنایع نفت، گاز و پتروشیمی وجود ندارد. در نتیجه، این امکان وجود دارد که بورس نفت ایران، کشورهای صادرکننده نفت، گاز و پتروشیمی را نیز جذب کند.

به نظر می‌رسد در بین محصولات نفتی، نفت کوره (که یکی از مهم‌ترین فرآورده‌های صادراتی ایران است، قیر و دوده‌ی صنعتی، و در بین محصولات پتروشیمی متانول، پلی اتیلن، پروپان و بوتان استعداد ورود به بورس کالاها و معامله در این بازار را دارند. از سوی دیگر، بنزین (که یکی از مهم‌ترین واردات ایران است) قابل معامله در بورس نفت ایران به نظر می‌رسد. تا پایان سال ۸۶ در بورس نفت ایران قیر، دوده و پلی اتیلن مورد معامله قرار گرفته‌اند.

چگونگی اجرای داد و ستد در بورس کالا

در بورس کالا هم مانند بورس اوراق بهادار معامله‌گران باید خرید و فروش خود را از طریق کارگزاران انجام دهند و بنابراین نخستین اقدام هر معامله‌گر در بورس انتخاب کارگزار است. و پس از انتخاب کارگزار باید فرم ثبت سفارش را پر و در آن قیمت مورد نظر خود را پیشنهاد کند. اگر معامله‌گر خریدار است حداقل سپرده‌ی لازم را باید به حساب کارگزار نزد اتاق پایاپای واریز کند. البته پس از انجام خرید باید باقی‌مانده‌ی وجه معامله را نیز به حساب کارگزار نزد اتاق پایاپای واریز کند.

مطالعه‌ی آزاد

انواع قراردادهای قابل معامله در بورس کالا

تمامی داد و ستدهای بورس کالا در قالب یکی از پنج نوع قرارداد

استاندارد شده‌ی زیر صورت می‌گیرد:

— **قرارداد نقدی:** در این قرارداد، خریدار باید کل مبلغ قرارداد را به‌علاوه کار

خود کارگزار به صورت نقد پرداخت کند. فروشنده نیز باید حداکثر ظرف سه روز

کالای مورد معامله را به خریدار تحویل دهد.

— **قرارداد سلف:** در این قرارداد، کل مبلغ معامله در زمان اجرای معامله، توسط خریدار پرداخت می‌شود و فروشنده باید در تاریخ مشخص به خریدار تحویل دهد.

— **قرارداد نسیه:** در این قرارداد کالا به صورت فوری به خریدار تحویل داده می‌شود و او بهای کالا را در تاریخ سررسید به فروشنده پرداخت می‌کند.

— **قرارداد آتی:** در این روش مطابق یک قرارداد صلح، فروشنده مقدار معینی از دارایی مشخص را در مقابل مبلغ معینی به دیگری صلح می‌کند. در سررسید مشخص فروشنده دارایی مورد مصالحه را تحویل می‌دهد و مبلغ مورد مصالحه را دریافت می‌کند. هر یک از طرفین می‌توانند قبل از سررسید با انعقاد قرارداد صلح دیگری شخص ثالثی را جای‌گزین خود در قرارداد صلح اولیه نمایند پس از تسویه از قرارداد خارج شوند.

— **قرارداد اختیار معامله:** این قرارداد شامل قرارداد اختیار خرید و قرارداد اختیار فروش می‌باشد. قرارداد اختیار خرید قراردادی است که به موجب آن عرضه‌کننده‌ی کالا حق خرید مقدار معینی کالا را در زمان معین با قیمت مشخص به طرف قرارداد مصالحه می‌کند. قرارداد اختیار فروش، قراردادی است که به موجب آن خریدار حق فروش مقدار معینی کالا را در زمان معین و با قیمت مشخص به طرف قرارداد مصالحه می‌کند.

آزادسازی اقتصاد و خصوصی‌سازی

بنابه قانون اساسی جمهوری اسلامی، اقتصاد ایران شامل سه بخش است: بخش دولتی، بخش تعاونی و بخش خصوصی.

در سال‌های پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، بخش اعظم اقتصاد ایران در دسترس دولت بود در سال‌های اول پیروزی انقلاب اسلامی، بانک‌ها و بسیاری از شرکت‌ها ملی شدند و سهم دولت در اقتصاد افزایش یافت. آغاز جنگ تحمیلی بین ایران و عراق حضور فعال بخش‌های تعاونی و خصوصی را محدود کرد. بدین‌گونه سهم دولت در اقتصاد ایران باز هم افزایش پیدا کرد. به طوری که در پایان جنگ تحمیلی بیش از ۸۰ درصد سهم بخش دولتی، حدود سه درصد سهم بخش تعاونی و حدود ۱۷ درصد سهم بخش خصوصی بوده است. بعد از پایان یافتن جنگ تحمیلی دولت‌ها و برنامه‌های اقتصادی پنج‌ساله‌ی کشور بر آزادسازی اقتصاد و خصوصی‌سازی همت گماشتند اما، به جهت مسائل اجتماعی و فرهنگی خاص آن روزگاران، توفیق چندانی نیافتند.

خصوصی سازی عبارت است از انتقال مالکیت و مدیریت مؤسسات دولتی به بخش خصوص. اهداف خصوصی سازی، همان گونه که در ابلاغیه‌ی مقام معظم رهبری آمده است عبارت‌اند از: گسترش مالکیت، افزایش رقابت پذیری، کاهش تصدی گری دولتی، ارتقای کارآیی و بهره‌وری بنگاه‌ها و شتاب گرفتن رشد اقتصادی کشور.

خصوصی سازی شرکت‌های دولتی، در ایران از سال ۱۳۶۸ آغاز شد و تا سال ۱۳۷۳ برعهده‌ی بورس اوراق بهادار گذاشته شد. سپس در برنامه‌های سوم ۸۴-۱۳۸۰ و چهارم ۸۸-۱۳۸۴ توسعه‌ی جمهوری اسلامی، خصوصی سازی در قوانینی نهادینه شد. سود چشم انداز ۲۰ ساله (۱۴۰۴-۱۳۸۴) و استراتژی توسعه صنعتی جمهوری اسلامی تدوین گردید^۱. لیکن اجرای آن‌ها هنوز با مقاومت‌هایی مواجه بود تا این که در سال ۱۳۸۴ سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی از جانب مقام معظم رهبری ابلاغ گردید. در این ابلاغیه یادآوری شده است که اجرای این سیاست‌ها مستلزم تصویب قوانین جدید و بعضاً تغییراتی در قوانین موجود است و به همکاری دولت و مجلس نیاز دارد. در نتیجه، آزادسازی اقتصاد و خصوصی سازی در دستور کار فوری نظام جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت.

بنابر آمارهای موجود، حدود ۷۰ درصد از کل واگذاری ۱۶ سال اخیر در سال ۱۳۸۶ انجام شده است. از مجموع واگذاری‌های سال ۱۳۸۶ معادل ۴۰ درصد در قالب طرح سهام عدالت، ۴۰ درصد بابت رد دیون دولت و ۲۰ درصد به‌طور مستقیم واگذار شده است. در عین حال بیش از ۱۵ درصد از این ۲۰ درصد واگذاری مستقیم نیز توسط بخش عمومی غیردولتی (مانند صندوق بازنشستگی، سازمان تأمین اجتماعی، مؤسسات مالی و اعتباری مهر) خریداری شده است. بنابراین فقط ۵ درصد از واگذاری‌های سال ۱۳۸۶ را خصوصی سازی به معنای واقعی آن، می توان تلقی کرد.

ضرورت ایجاد زمینه برای موفقیت خصوصی سازی

ابلاغ سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی از جانب مقام معظم رهبری امید فراوانی در بخش خصوصی برای گسترش فضای مساعد کسب و کار در کشور ایجاد کرد و اگر قوانین و تمهیدات لازم برای واگذاری‌ها به درستی تدوین و اجرا شود می تواند موفقیت‌های اقتصادی فراوانی به بار

۱- در استراتژی توسعه‌ی صنعتی کشور به صراحت آمده است که اگر بخواهیم درآمد سرانه‌ی کشور را در ۲۰ سال آینده به درآمد سرانه‌ی امروز کشور کره‌ی جنوبی برسانیم باید اقتصادمان هر سال ۸ درصد رشد کند و بخش صنعت و معدن مان باید هر سال نرخ رشد دورقمی داشته باشد. این اهداف تنها در سایه‌ی آزادسازی اقتصادی و خصوصی سازی موفقیت آمیز بخش صنعت و معدن امکان پذیر است.

آورد و راه را برای رسیدن به اهداف چشم‌انداز ۲۰ ساله هموار سازد. ایجاد اعتماد در فعالان اقتصادی و دادن روحیه به آنان و احترام به حق مالکیت که در اصطلاح «سرمایه‌ی اجتماعی» نامیده می‌شود. نکته بسیار مهمی است که باید مورد توجه قرار گیرد. برای این منظور سیاست‌های اقتصادی کشور باید روشن، مدون و با ثبات باشد. مثلاً در مورد شرکت‌های معدنی قبل از واگذاری برای یک دوره‌ی قابل قبولی تکلیف بهره‌ی مالکانه و حقوق دولتی معادن باید روشن شود، یا مثلاً در مورد شرکت‌های پتروشیمی، قبل از واگذاری، برای یک دوره‌ی قابل قبولی قیمت مواد اولیه (مانند گاز و نفت) باید روشن شود، یا مثلاً در مورد صنعت سیمان، کنترل قیمت و زمان و شرایط معامله آن در بورس کالا و شرایط صادرات، قبل از واگذاری باید تعریف شود. در چنین فضایی است که بخش خصوصی داخلی حتی خارجی سهام این شرکت‌ها را با آگاهی و علاقه‌مندی خواهند خرید. در غیراین صورت بخش خصوصی از ورود به بازاری که قواعد آن مشخص نیست و در واقع بسیار پرریسک است، اجتناب خواهد کرد و حق هم دارد. مثلاً صنعت سیمان در سال ۱۳۷۸ به بخش خصوصی واگذار شد، تولید بالا رفت و سودآوری و در نتیجه قیمت سهام شرکت‌های سیمانی در بورس تهران به شدت افزایش یافت. بعدها دولت توزیع سیمان را در اختیار گرفت و قیمت آن را در بازارهای داخلی تثبیت و صادرات آن را محدود و ممنوع کرد. قیمت سیمان به شدت کاهش یافت و بخش خصوصی، که در غیر از این فضا و به امید رقابتی بودن بازار سیمان سهام شرکت‌های سیمانی را خریده بود، به شدت متضرر شد. بدیهی است که تصمیم دولت به تثبیت قیمت‌ها، منع صادرات و امثال آن بنا به ملاحظات استراتژیک و ملی اتخاذ می‌شود اما چنین تصمیمی باید قبل از واگذاری‌ها به روشنی اعلام شود و بر قیمت‌های واگذاری اثر بگذارد و مانع ضرر و زیان بی‌دلیل خریداران گردد. در صنعت دارو عکس این مطلب اتفاق افتاد بدین معنی که دولت پس از واگذاری سهام شرکت‌های دارویی، مقررات بازدارنده‌ای بر واردات دارو اعمال کرد. در نتیجه بازار دارو در داخل کشور حالت انحصار چندجانبه پیدا کرد. به این طریق خریداران سهام شرکت‌های دارویی به سود بادآورده‌ای دست یافتند. هدف خصوصی‌سازی افزایش کارایی است و ایجاد انحصار صد درصد با این هدف مغایرت و تناقض دارد.

روش‌های خصوصی‌سازی: با توجه به شرایط اقتصادی، سیاسی و اجتماعی هر جامعه، هم‌چنین با توجه به آثار این شرایط بر هر صنعت و شرکت خاص باید روش مناسبی برای خصوصی‌سازی اتخاذ شود. بنابراین روش‌های خصوصی بسیار متنوع و متعدّدند.

مثلاً در مورد آن دسته از بنگاه‌های دولتی، که فن‌آوری آنان عقب‌مانده و قدیمی و زیان‌ده است

انحلال شرکت و واگذاری دارایی‌های ثابت شرکت به بخش خصوصی روش خصوصی سازی مناسبی است.

هم چنین، در مورد آن دسته از بنگاه‌های دولتی که بیش از حد بزرگ و دارای بخش‌های متعدد و متنوعی هستند تجزیه‌ی شرکت قبل از واگذاری و واگذاری هر جزء به‌طور جداگانه به بخش خصوصی روش مناسبی است.

تاکنون در کشور ما، روش خصوصی سازی منحصر به مذاکره، مزایده و فروش سهام شرکت در بورس اوراق بهادار بوده است و در این میان بیش از ۸۰ درصد واگذاری‌ها از طریق بورس صورت گرفته است.

روش دیگری که اخیراً مورد استفاده قرار گرفته است واگذاری سهام دولت به‌عنوان سهام عدالت به دهکده‌های اول و دوم درآمدی بوده است. در سال ۱۳۸۵، ۸۵ درصد خصوصی سازی‌ها در کشور ما به این روش انجام شده است. در این مورد هم قیمت بورسی سهام ملاک واگذاری به سهام عدالت است. هم‌اکنون چهار شرکت فولاد مبارکه، صنایع ملی مس ایران، چادرملو و گل‌گهر ۸۳ درصد از سبد سهام عدالت را تشکیل می‌دهند.

در مرحله‌ی اول، سهام عدالت جمعاً به ۵ میلیون نفر و هر نفر ۵۰۰ هزار تومان واگذار شده و در سال اول به هر نفر ۴۰ هزار تومان سود تعیین و پرداخت شده است. مدتی بعد مرحله‌ی دوم برای شناسایی مشمولان سهام عدالت آغاز و انجام شد. اکنون، مرحله‌ی سوم واگذاری سهام عدالت به کارکنان دولت با اولویت فرهنگیان شروع شده است. اهداف کلی واگذاری سهام عدالت عبارت‌اند از: توسعه‌ی فرهنگ سهام‌داری، گسترش مالکیت‌ها و مشارکت مردمی، کوچک‌سازی دولت و توزیع عادلانه‌ی ثروت.

مسائل و مشکلات پیش روی خصوصی سازی در ایران: موقیّت خصوصی سازی در ایران در گرو برطرف کردن تگناها و دشواری‌هایی است که به اختصار به پاره‌ای از آن اشاره می‌کنیم:

گسترش شرکت‌های دولتی و سرمایه‌گذاری‌های متعدّد دولت در اقتصاد خصوصی سازی را خنثی و بی‌اثر می‌سازد.

مبهم و غیرقابل پیش‌بینی بودن تصمیمات مؤثر بر سودآوری و آینده شرکت‌های قابل واگذاری (مانند قیمت خوراک مواد اولیه، بهره‌ی مالکانه و حقوق دولتی معادن و...) مانع شرکت خارجی‌ها در خصوصی سازی بنگاه‌های ایرانی است.

پای‌بند نبودن مدیران دولتی به الزامات خصوصی‌سازی، مانند آزادسازی قیمت‌ها و زدودن مقررات دست و پاگیر.

کمیود نقدینگی در بخش خصوصی برای خرید بلوک‌های سهام مدیریتی شرکت‌های بزرگ یا بی‌میلی به این کار از جانب بخش خصوصی و گرایش سرمایه‌ها به بازارهای موازی مانند مسکن، ارز و طلا که اصولاً بازدهی مطمئن‌تر و خطر کم‌تری دارند.

وجود بی‌میلی و مخالفت پنهان در برخی از مدیران شرکت‌های دولتی نسبت به خصوصی‌سازی آن شرکت‌ها. این یک قاعده‌ی کلی است که بوروکراسی‌ها در برابر کوچک‌شدن مقاومت می‌کنند.

الگوهای خصوصی‌سازی: در دنیا در زمینه‌ی خصوصی‌سازی دو الگوی معروف وجود دارد:

۱- رویکرد روسی: پس از فروپاشی شوروی سابق، پول‌های زیادی از روسیه به خارج از کشور منتقل شد. پس از آن که دست‌خوش پول‌شویی قرار گرفت با تضمین امنیت از جانب رهبران جدید روسیه به کشور برگشت. وقتی خصوصی‌سازی در روسیه آغاز شد صاحبان این پول‌ها مشتریان اصلی سهام در معرض فروش شدند و در یک فضای خصوصی‌سازی عجولانه و درهم‌ریخته به رانت‌خواری پرداختند.

۲- رویکرد چینی: سازماندهی صنعتی در چین از سال ۱۹۷۰ شروع شد. چینی‌ها خصوصی‌سازی را از صنایع سبک و متوسط آغاز کردند. آنان با توجه کامل به منافع ملی به‌درستی تعریف کردند که چه چیزی، چگونه و به چه کسی قرار است واگذار شود بدیهی است که چینی‌ها در آینده خصوصی‌سازی صنایع سنگین را هم انجام خواهند داد. در مجموع رویکرد چینی‌ها هنوز یک الگوی ناشناخته است.

مبشران خصوصی‌سازی در کشور ما اصولاً باید این رویکردها و تاریخ حاصل از آن‌ها را به‌طور کامل بررسی و یک رویکرد منطقی متناسب با ویژگی‌های خاص کشورمان تنظیم و اجرا کنند.

خطرپذیری اقتصاد در ارتباط با آزادسازی اقتصادی

به‌طورکلی بین آزادسازی اقتصادی و خطرپذیری اقتصادی در هر جامعه‌ای یک رابطه‌ی معکوس وجود دارد. به این معنی که یک جامعه هر قدر در آزادسازی اقتصادی پیشرفت کند به همان نسبت خطرپذیری اقتصادی در جامعه کم‌تر خواهد بود. نهادهایی که خطرپذیری اقتصادی کشورهای مختلف را محاسبه و اعلام می‌کنند ده عامل را در نظر می‌گیرند و به هر کدام از آن‌ها از یک تا پنج نمره می‌دهند. هر قدر این نمره به یک نزدیک‌تر باشد بهتر است. این عوامل در سال ۲۰۰۵ به شرح زیر بوده است و نمره‌ی ایران در هریک از آن‌ها درون پرانتز، بعد از هر عامل، نوشته شده است:

سیاست بازرگانی (۲)؛ آزادی و شفافیت مالیات‌ها (۳/۶)؛ دخالت دولت در اقتصاد (۵)؛ سیاست پولی (۴)؛ جریان سرمایه‌گذاری خارجی (۴)؛ بانکداری (۵)؛ تعیین دست‌مزدها (۴)؛ احترام به حق مالکیت (۵)؛ قوانین و مقررات (۵)؛ حجم بازار سیاه (۴). به‌طور کلی ایران با میانگین ۴/۱ از نظر ریسک اقتصادی در بین ۱۶۰ کشور رتبه‌ی ۱۳۹ را داشته است.

سوالات

- ۱- بورس را تعریف و انواع آن را بیان کنید.
- ۲- وظایف بورس را شرح دهید.
- ۳- فرایند بورس را برای سرمایه‌گذاری بیان کنید.
- ۴- فواید بورس را برای بنگاه‌های عرضه‌کننده‌ی اوراق بهادار بیان کنید.
- ۵- خطرپذیری سامان‌مند و غیرسامان‌مند را توضیح دهید.
- ۶- تحلیل بنیادی را تعریف کنید.
- ۷- تحلیل فنی را تعریف کنید.
- ۸- نظریه نوین سبد سهام را تعریف کنید.
- ۹- روش داد و ستد در بورس را به‌اختصار بیان کنید.
- ۱۰- هزینه‌های متعلق به خرید و فروش سهام را در بورس تهران بیان کنید.
- ۱۱- صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشاع را تعریف کنید.
- ۱۲- صندوق‌های سرمایه‌گذاری سهام را تعریف کنید.
- ۱۳- بورس کاملاً را تعریف کنید.
- ۱۴- کالای قابل معامله در بورس کالای ایران را بیان کنید.
- ۱۵- خصوصی‌سازی را تعریف کنید.
- ۱۶- روش‌های خصوصی‌سازی را بیان کنید.
- ۱۷- رابطه‌ی هزینه‌های اختصاصی و آزادسازی اقتصادی را توضیح دهید.
- ۱۸- واگذاری خصوصی‌سازی را توضیح دهید.

استاندارد

- هدف‌های رفتاری: پس از پایان این فصل از فراگیرنده انتظار می‌رود که:
- استاندارد را تعریف کند.
  - فواید استاندارد را شرح دهد.
  - انواع استانداردها را از لحاظ قلمرو جغرافیایی نام ببرد.
  - انواع استانداردها را از لحاظ قلمرو جغرافیایی تعریف کند.
  - مهم‌ترین سازمان‌هایی را که استانداردهای بین‌المللی را وضع می‌کنند نام ببرد.
  - تاریخچه سازمان‌هایی را که استانداردهای بین‌المللی را وضع می‌کنند، بیان کند.
  - درجه‌بندی را تعریف کند.
  - نظارت بر اجرای استاندارد را توضیح دهد.
  - ایران‌کد و محاسن آن را برای فعالان بازار توضیح دهد.
  - برند و برندسازی را تعریف کند.
  - برند حلال و مقدمات لازم برای موفقیت آن را شرح دهد.

تعریف استاندارد

سازمان جهانی استاندارد، استاندارد کردن را چنین تعریف کرده است: «استاندارد کردن عبارت است از تنظیم و به کار بستن قواعدی به منظور اجرای منظم یک فعالیت معین با در نظر گرفتن شرایط عملی و نیازمندی‌های ایمنی».

در لایحه‌ی اصلاحیه‌ی قانون مؤسسه‌ی استاندارد ایران، تعریف استاندارد چنین آمده است: «استاندارد عبارت است از مجموعه‌ای از قواعد، مقررات، اصول، نظام‌ها، نیازمندی‌ها، شرایط، معیارها، مقیاس‌ها، فرآورده، کمیت، کیفیت، اندازه، واژه، مفهوم، نشانه، طرح، عمل، کاربرد، شکل،

وضع روشن یا خدمات معین».

به طور کلی، می توان گفت: استاندارد کردن عبارت است از تعیین محدودیت های اساسی برای تولید کالاها به گونه ای که کالاهای تولید شده شکل و ویژگی های یک نواخت داشته باشند. استانداردها منعکس کننده نیازهای بازار و خواسته های مصرف کنندگان هستند. مثلاً پیچ لامپ ها باید چنان ساخته شود که متناسب با سریپیچ های موجود در ساختمان ها و مراکز مصرف باشد و مصرف کننده با خرید لامپ، از هر مارکی، بتواند رفع نیاز کند.

هدف استاندارد

سازمان جهانی استاندارد، هدف استاندارد را پیش برد اقتصاد جامعه معرفی کرده است. در لایحه ی اصلاحیه ی قانون مؤسسه ی استاندارد، هدف استاندارد به شرح زیر مطرح شده است: ایجاد هماهنگی در فعالیت ها، تفاهم در ارتباطات، صرفه جویی همه جانبه در اقتصاد ملی، بهبود در امر بهداشت و بهزیستی، ایمنی و رفاه عمومی، تسهیل در مبادلات بازرگانی داخلی یا ارتباط صحیح بین جریان تولید تا مصرف و ارضای نهایی مصرف کنندگان. به طور کلی، می توان گفت که: هدف استاندارد تأمین حداکثر منافع مصرف کننده، تولید کننده و جامعه از طریق تنظیم و هماهنگ کردن عملیات تولید است.

استاندارد کردن، مشکلات مردم را در زمینه ی خرید کالاها و خدمات مورد نیاز کاهش می دهد و ایمنی و سلامت آنان را تأمین می کند. هم چنین این اعتماد و اطمینان خاطر را ایجاد می کند که از کالاها و خدماتی که خریداری کرده اند می توانند تا مدتی برابر مشخصات و خواص آن استفاده کنند.

فواید استاندارد

برقرار کردن یک سیستم استاندارد، در زمینه ی تولید و فروش کالاها و خدمات، فواید زیادی دارد که پاره ای از آن ها عبارت اند از:

از بین رفتن رقابت های ناسالم و تبلیغات بی مورد و فریبنده: مثلاً اگر تمامی نوع خاصی از بسته های ماست (مثلاً دارای ۲/۵ درصد چربی) دارای کیفیت استاندارد باشند، مصرف کننده در انتخاب ماست مورد نظر خود مشکلی نخواهد داشت و تولید کنندگان نیز، به جای آن که در رنگ آمیزی بسته های ماست تلاش کنند، در تطبیق کالای خود با استاندارد در نظر گرفته شده خواهند کوشید. در نتیجه، کالای آنان برآورنده نیاز واقعی مصرف کنندگان خواهد بود و رضایت مصرف کنندگان زمینه ساز

موقّیّت تولیدکنندگان خواهد شد.

رفع نگرانی مصرف‌کننده از مغبون شدن در خرید: به‌عنوان مثال وقتی راننده‌ای روغن موتور ماشین خود را عوض می‌کند، علاقه‌مند است از کیفیت مطلوب روغن اتومبیل مطمئن شود. یا خریداران داروها و موادغذایی علاقه‌مندند اطمینان پیدا کنند که دارو یا غذایی که می‌خرند فاقد مواد و ترکیبات زیان‌آور است.

ایجاد تفاهم در ارتباطات: به‌عنوان نمونه با استاندارد کردن علائم راهنمایی و رانندگی، اوزان و مقادیر و مقیاس‌ها، مردم حتی کسانی که به ملیت‌های متفاوت تعلق دارند؛ زبان همدیگر را بهتر می‌فهمند.

آسان‌تر شدن مبادلات بازرگانی: مثلاً، در مورد کالاهایی که استاندارد شده، خریدار می‌تواند به‌جای توصیف کالایی که مورد نظرش است به کد آن کالا اشاره کند. هم‌چنین در مورد کالاهایی که استاندارد شده‌اند، معمولاً خریدار به معاینه عین کالا یا نمونه‌ی آن نیاز ندارد در نتیجه مبادلات با صرف هزینه‌ی کمتری صورت می‌گیرد.

انواع استاندارد

استانداردها را می‌توان از لحاظ قلمرو جغرافیایی شناخت و کاربرد آن‌ها به سه نوع تقسیم کرد: استانداردهای ملی، استانداردهای منطقه‌ای، استانداردهای بین‌المللی.

استانداردهای ملی: مؤسسات استاندارد ملی در هر کشور، با توجه به سطح تکنولوژی، امکانات تولید، توان پرداخت، توقعات مردم و دیگر شرایط خاص آن کشور، معیارهای یک‌نواختی را تهیه و تنظیم و تولیدکنندگان را به رعایت آن‌ها دعوت می‌کنند. به این‌گونه معیارهای یک‌نواخت، در اصطلاح، «استانداردهای ملی» گفته می‌شود.

در بسیاری از کشورها، از جمله در کشور ما، «مؤسسه‌ی استاندارد ملی» زیر نظر دولت اداره می‌شود و رعایت معیارهای تنظیم شده از جانب این مؤسسه در سراسر کشور اجباری است. در حالی که در پاره‌ای از کشورها، از جمله در آمریکا، آلمان و انگلستان، مؤسسات استاندارد خصوصی است و رعایت معیارهای تنظیم شده از جانب آن‌ها اختیاری است. مگر در موارد حساس، مانند تولید کمربند ایمنی ماشین‌ها یا کلاه موتورسواران، که به‌دلیل حساسیت موضوع ممکن است رعایت استانداردهای مربوط اجباری باشد.

مؤسسه‌ی استاندارد ملی ایران در سال ۱۳۳۹ شمسی تشکیل شد و شروع به کار کرد. این

مؤسسه امروزه در زمینه‌ی کنترل کیفیت تولیدات داخلی، کالاهای وارداتی و صادراتی فعالیت وسیعی دارد.

استانداردهای منطقه‌ای: گاهی دو یا چند کشور، به منظور آسان‌تر کردن مبادلات بازرگانی خود، معیارهای یک‌سانی را تنظیم و تصویب می‌کنند و مبنای کار خود قرار می‌دهند. به این‌گونه معیارها، در اصطلاح، «استانداردهای منطقه‌ای» گفته می‌شود.

استانداردهای بین‌المللی: برای تولید برخی از کالاها، از جانب سازمان‌های بین‌المللی، معیارهای ویژه‌ای تنظیم و تصویب می‌شود. به این‌گونه معیارها، در اصطلاح، «استانداردهای بین‌المللی» گفته می‌شود.

مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی که استانداردهایی را تنظیم و تصویب می‌کنند عبارت‌اند از: سازمان بین‌المللی استاندارد (I.S.O)^۱: سازمان بین‌المللی استاندارد در سال ۱۹۴۶ تأسیس شد و مقرآن در ژنو است. این مؤسسه دارای صدها کمیته و گروه پژوهش است و صدها هزار نفر از دانشمندان و متخصصان برجسته‌ی جهان در آن فعالیت می‌کنند. سازمان بین‌المللی استاندارد در تمامی زمینه‌ها – جز در زمینه ادوات برقی و الکترونیکی – استاندارد وضع می‌کند و هر کشوری که حداقل یک مؤسسه استاندارد ملی داشته باشد، می‌تواند در آن عضو شود.

سازمان بین‌المللی الکترونیک: سازمان بین‌المللی الکترونیک در سال ۱۹۰۶ تأسیس شد و مقرآن در ژنو است. این سازمان در زمینه‌ی برق و الکترونیک استانداردهای لازم را وضع می‌کند و تاکنون بیش از هزار استاندارد وضع کرده است.

سازمان بین‌المللی اوزان و مقیاس‌های قانونی (اندازه‌شناسی قانونی): این سازمان استانداردهای مربوط به اوزان و مقیاس‌ها را تهیه می‌کند.

یادآوری این نکته ضرورت دارد که هرچه قلمرو جغرافیایی اجرای استاندارد وسیع‌تر باشد، استانداردها به صورت کلی‌تر وضع و اجرا می‌شوند. مثلاً، سازمان بین‌المللی استاندارد بدون آنکه جزئیات را مطرح کند، استانداردهای کلی را وضع می‌کند. در حالی که مؤسسات استاندارد ملی جزئیات را به تفصیل بازگو می‌کنند و استانداردهای منطقه‌ای حالت بینابین را دارند.

درجه‌بندی

چون طبیعت از استاندارد تبعیت نمی‌کند، در مورد محصولات طبیعی – که مهم‌ترین آن‌ها

^۱ – International Standard Organization

تولیدات کشاورزی است - به جای استاندارد کردن محصولات، «درجه بندی محصولات» مطرح می شود. - گاهی مبنای درجه بندی اندازه و ابعاد محصول است. مثلاً پرتقال های درشت را درجه ی ۱ پرتقال های متوسط را درجه ی ۲ و پرتقال های ریز را درجه ی ۳ می نامند تا با قیمت های متفاوت در معرض فروش گذاشته شود.

- گاهی مبنای درجه بندی، آزمایش های حسّی است. مثلاً با چشیدن و بو کردن، چای درجه ی ۱، درجه ی ۲ و درجه ی ۳ را از همدیگر جدا می کنند تا با قیمت های متفاوت در معرض فروش قرار گیرند. آزمایش های حسّی برای درجه بندی کالاها ممکن است توسط تولید کننده، واسطه های معاملات یا کارشناسان با تجربه، صورت گیرد.

نظارت بر اجرای استاندارد

به طوری که گفته شد، گاهی استانداردها از جانب دولت برقرار می شود و ضمانت اجرایی لازم را دارند. در نتیجه، از فروش کالاهایی که بدون رعایت استانداردهای دولتی تولید شده اند، جلوگیری می شود.

در عین حال، حتی در مواردی که چنین الزام قانونی وجود ندارد، تولیدکنندگان از رعایت استانداردها ناگزیرند زیرا وقتی یک سری محدودیت ها، به عنوان استاندارد، به وسیله ی یک صنعت پذیرفته شد و بازار نیز به آن ها عادت کرد، تولیدکنندگانی که از آن محدودیت ها پیروی نکنند، بازار را از دست خواهند داد یا بازار محدودتری خواهند داشت. مثلاً اگر یک کارخانه ی تولید لامپ، بی توجه به استانداردهای موجود، محصولات خود را تولید کند، طبیعی است که این لامپ ها با سریچ های موجود در منازل و دیگر مراکز مصرف برق تطبیق نکند و در نتیجه، بازار فروش محصول خود را ازدست خواهد داد.

ایران کد

طبقه بندی و شماره گذاری کالاها تدبیری است برای شناخت انواع کالاها و ویژگی های آن ها و سال هاست که در بسیاری از کشورها به اجرا گذاشته شده است.

در کشور ما بعد از پایان یافتن جنگ تحمیلی و آغاز بازسازی کشور، اندیشه طبقه بندی و شماره گذاری کالا مطرح شد تا بتوان با آگاهی کافی برای تولید کالاها و خدمات برنامه ریزی کرد. اخیراً این اندیشه در قالب «ایران کد» قرار است به مرحله ی اجرا گذاشته شود.

ایران کد، محاسن زیادی برای فعالان اقتصادی (اعم از تولید کنندگان، تأمین کنندگان مواد اولیه، شبکه‌ی حمل و نقل، بیمه و شبکه‌ی توزیع) خواهد داشت و به‌ویژه در توسعه‌ی محیط‌های مجازی بسیار مؤثر و کارساز خواهد بود. به همین سبب زیرساخت مهمی در بازرگانی کشور تلقی می‌شود.

برند و برندسازی علامت تجاری و ساخت آن

علامت تجاری (برند) نشانه‌ای است برای تولید و عرضه‌ی یک کالا دقیقاً در شرایط از قبل تعریف‌شده. مثلاً فرش ایران با علامت تجاری (PERSIAN CARPET) سال‌های زیادی به دلیل ظرافت بافت، ثبات رنگ، طرح زیبا و دوام در بازارهای جهانی دارای حسن شهرت بوده است. به کارگیری «علامت تجاری» نگرانی مصرف‌کننده را از مغبون‌شدن در خرید برطرف می‌کند و به کسب و کار و توسعه‌ی بازار در بنگاه یا کشور صاحب علامت تجاری، رونق می‌بخشد.

در بازار یر رقابت امروز بهره‌گیری از «علامت تجاری» کاری است دشوار و تحقق آن به‌تمهیداتی نیاز دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از تولید انبوه؛ کیفیت بالا و قیمت قابل رقابت در بازارهای جهانی. در عین حال، باید توجه داشت که یک کشور در زمینه‌ی کالایی می‌تواند با موفقیت از این علامت استفاده کند که در تولید آن کالا دارای برتری نسبی است (مفهوم برتری نسبی در فصل ۹ این کتاب توضیح داده شده است).

علامت تجاری حلال: اخیراً بر روی پاره‌ای از مواد غذایی تولیدشده در کشور، کلمه‌ی «حلال» با ذکر نام «ایران» درج می‌شود. بدیهی است که مصرف‌کنندگان مسلمان در سرتاسر جهان به خرید محصولاتی علاقه‌مندند که با رعایت موازین اسلامی تولید شده باشد. بنابراین هر محصولی که واژه‌ی «حلال» بر روی بسته‌بندی آن درج شده باشد برای مصرف‌کننده‌ی مسلمان در سطح جهان یک نشانه‌ی تجاری برای انتخاب و مصرف آن خواهد بود.

چون این احتمال وجود دارد که کشورهای دیگر نیز برای به‌دست آوردن سهم بیش‌تری از بازار کشورهای اسلامی کلمه‌ی «حلال» را بر روی محصولات خود درج کنند. این جاست که ما، با ذکر نام مقدس «جمهوری اسلامی»، درصددیم از رقبای احتمالی خود سبقت بگیریم.

لیکن این تجربه را داریم که فرش‌بافان چینی، هندی و افغانی در دهه‌های اخیر، فرش‌های خود را با طرح‌ها و نقش‌های ایرانی و یا همان علامت تجاری PERSIAN CARPET (اما با قیمت‌های بسیار پایین‌تر از فرش اصیل ایرانی) روانه‌ی بازارهای جهانی کردند و بازارها را یکی بعد از دیگری از دست ما خارج کردند (از بازاری که زمانی صد در صد آن به ما تعلق داشت هم‌اکنون حدود ۳۰

درصد در دست ماست). بنابراین تهیه مقدماتی، مانند تولید انبوه، کیفیت بالا و قیمت‌های پایین و قابل رقابت لازمه‌ی موفقیت برند حلال است.

یک مشکل اساسی ما در این زمینه آن است که حدود ۹۰ درصد تولیدات ما در بنگاه‌های متوسط و کوچک تولید می‌شود و این بنگاه‌ها توانایی آن را ندارند که صاحب علامت تجاری شوند و با تولیدکنندگان بزرگ در عرصه‌ی بین‌المللی رقابت کنند بنابراین، لازم است با حمایت‌های سازنده‌ی دولت این نسبت به نفع شرکت‌های بزرگ صاحب علامت تجاری از بین برود.

سوالات

- ۱- «استاندارد» را تعریف کنید.
- ۲- هدف استاندارد را بیان کنید.
- ۳- پاره‌ای از فواید استاندارد را بیان کنید.
- ۴- انواع استانداردها را، از لحاظ قلمرو جغرافیایی شناخت و کاربرد آن‌ها، نام ببرید.
- ۵- استانداردهای ملی و مراجع تعیین آن‌ها را شرح دهید.
- ۶- استانداردهای منطقه‌ای را تعریف کنید.
- ۷- استانداردهای بین‌المللی را تعریف کنید و مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی را، که استانداردهایی را تنظیم و تصویب می‌کنند، نام ببرید.
- ۸- توضیح دهید که «قلمرو جغرافیایی اجرای استاندارد» چه تأثیری در کلی یا تفصیلی بودن استاندارد دارد؟
- ۹- درجه‌بندی را تعریف و مبانی آن را بیان کنید.
- ۱۰- نظارت بر اجرای استاندارد را توضیح دهید.
- ۱۱- توضیح دهید که حتی اگر دولت بر اجرای استاندارد نظارت نکند، چرا تولیدکنندگان ناگزیر از رعایت و اجرای استاندارد هستند؟
- ۱۲- «ایران‌کد» را توضیح دهید و محاسن آن را برای فعالان بازار بیان کنید.
- ۱۳- علامت تجاری و ساخت آن را تعریف کنید.
- ۱۴- علامت تجاری «حلال»، و مقدمات لازم برای موفقیت آن را شرح دهید.

بخش دوم

شبکه‌های
کارساز در
امور
بازرگانی

در بخش اول، از بنگاه‌ها و عملیاتی بحث کردیم که مستقیماً با خرید و فروش کالاها و خدمات در ارتباط‌اند. اینک از نهادها و مؤسسه‌های سخن خواهیم گفت که با اجرای وظایف خود، برای بنگاه‌های بازرگانی و عملیات آن‌ها تسهیلاتی فراهم می‌آورند. به همین دلیل این قبیل نهادها و مؤسسات را «شبکه‌های کارساز در امور بازرگانی» نامیده‌اند.

این نهادها و مؤسسات، نه نام کالا یا خدمتی را بر خود می‌گذارند و نه به طور مستقیم در خرید و فروش کالا دخالت می‌کنند. بلکه با عمل و اقدام خود جریان خرید و فروش کالا را برای تولید کنندگان، واسطه‌ها، عمده‌فروشان و خرده‌فروشان آسان می‌کنند.

نظام بانکی، شبکه‌های ارتباطی، انواع مؤسسات بیمه، انبارداری و بازاریابی، نمونه‌های بارز نهادها و مؤسسات تسهیل‌کننده‌ی کارهای بنگاه‌های بازرگانی هستند. معمولاً هر کدام از این نمونه‌ها و عملیات آن‌ها، موضوع تحقیق و تألیف جداگانه‌ای است. لیکن، بنا بر ماهیت خاص «درس امور عمومی بازرگانی»، در این بخش به اختصار درباره‌ی آن‌ها بحث خواهیم کرد.

بانکداری

هدف‌های رفتاری: پس از پایان این فصل از فراگیرنده انتظار می‌رود که:

- چهار گروه اصلی حرفه‌ی بانکداری را تعریف کند.
- نقش بانک‌های خصوصی را در تحولات بازار پول کشور، بیان کند.
- سهم بانک‌های خصوصی از بازار پول ایران و دلایل چندان بالانبودن آن را توضیح دهد.

- سابقه‌ی تسهیلات تکلیفی و معایب آن را توضیح دهد.
- عقود مشارکتی و عقود مبادله‌ای را تعریف کند.
- خصوصی‌سازی بانک‌های تجاری دولتی را توضیح دهد.
- ضرورت دسته‌بندی اعتباری مشتریان توسط بانک‌ها را توضیح دهد.
- اثر نرخ بهره را در حجم سرمایه‌گذاری و نرخ تورم توضیح دهد.
- اثر الکترونیک شدن عملیات بانک‌ها را در توسعه‌ی تجارت الکترونیک بیان کند.

- پنج مورد از خدماتی را نام ببرد که تلفن‌بانک برای مشتری اجرا می‌کند.
- ریفاینانس را توضیح دهد.
- پول‌شویی را تعریف کند.
- آثار اقتصادی پول‌شویی را توضیح دهد.
- قوانین بین‌المللی برای مبارزه با پول‌شویی را توضیح دهد.
- ضرورت مبارزه با پول‌شویی در ایران را توضیح دهد.

چون پول، اهمیت و وظایف پول، نقدینگی، قدرت خرید پول، تورم، سیاست‌های مالی و پولی، پیدایش بانک، اعتبار، عملیات اعتباری و دیگر فعالیت‌های بانک‌ها، نظام بانکی بدون ربا، بانک مرکزی و وظایف آن در کتاب اقتصاد نظام جدید آموزش متوسط بیان شده است، از توضیح این

مطالب خودداری می کنیم و تنها به توضیح مطالبی می پردازیم که مکمل مطالب فوق الذکرند :

ضرورت حرفه‌ی بانکداری

اقتصاد کنونی جهان، اقتصاد پولی است. پول در فعالیت‌های اقتصادی نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای دارد. بدون استفاده از پول و خدمات بانک‌ها هزاران معامله‌ی گوناگون، که هر روز در بازارهای مختلف صورت می‌گیرد، شکل نخواهد گرفت. اگر معامله‌ای هم صورت گیرد، با دشواری و تأخیر فراوان اجرا خواهد شد بنابراین، حذف پول و کنار گذاشتن حرفه‌ی بانکداری در جوامع بشری غیرممکن است. زیرا در زندگی اقتصادی امروزی بانک‌ها وظایف مهمی دارند و فعالیت‌های متنوعی را به انجام می‌رسانند. هدف این فعالیت‌ها آسان‌تر کردن مبادلات و پرداخت‌های مربوط به آن‌هاست. بدین گونه فعالیت بانک‌ها، ارزش افزون ایجاد می‌کند و در نتیجه فعالیت‌ی است مولد.

حوزه‌های گوناگون فعالیت بانک‌ها

تا اواخر قرون وسطی، بانکداری نیز مانند سایر دانش‌ها و فنون در حال رکود به سر می‌برد. لیکن با شروع قرون جدید و استقرار نظام اقتصادی - اجتماعی سرمایه‌داری بانکداری از سویی زمینه‌ی روتق پیدا کرد و از سوی دیگر، با کاهش دادن خطر تأمین نقدینگی، زمینه ساز انقلاب صنعتی شد. امروزه بانک‌ها در چهار گروه اصلی خدمات فراوان و گوناگونی را در اختیار جامعه‌های مختلف قرار می‌دهند. این چهار گروه عبارت‌اند از :

بانک‌های تجاری: این گروه از بانک‌ها، خدمات و فعالیت‌های روزمره‌ی بانکی مورد نیاز مردم جامعه را بر عهده دارند، مانند قبول سپرده و ارائه‌ی تسهیلات کوتاه‌مدت.
بانک‌های تأمین سرمایه: این گروه از بانک‌ها، در بازار سرمایه حضور دارند و تسهیلات بلندمدت ارائه می‌کنند.

بانک‌های تخصصی: این گروه از بانک‌ها با توجه به فعالیت‌های خاص اقتصادی تشکیل می‌شوند، مانند بانک کشاورزی، بانک صنعت و معدن و بانک مسکن و بانک توسعه صادرات در ایران. این بانک‌ها در حل و فصل مشکلات سرمایه‌گذاری و رفع نیازهای اجتماعی نقش مهمی دارند.
بانک‌های توسعه‌ای: بانک‌های توسعه‌ای بانک‌هایی هستند که بودجه‌ی آن در بودجه‌ی سالانه‌ی دولت پیش‌بینی می‌شود.

در سیستم بانکداری موجود در ایران بانک‌های تأمین سرمایه و بانک‌های توسعه‌ای وجود

ندارند و این فرایندی‌ها رعایت نمی‌شوند. مثلاً بانک‌های تجاری تسهیلات بلندمدت نیز ارائه می‌دهند، در برنامه‌های توسعه‌ای دولت و تسهیلات تکلیفی نیز شرکت می‌کنند و نقش تأمین سرمایه را نیز برعهده می‌گیرند. بدین گونه از وظیفه‌ی اصلی خود باز می‌مانند. هم چنین بانک‌های تخصصی به فعالیت‌هایی می‌پردازند که با طبیعت بانک‌های تجاری سازگارتر است.

ملی شدن بانک‌ها

در سال‌های اول پس از پیروزی انقلاب اسلامی ملت ایران، به دلیل فرار سهام‌داران عمده و کناررفتن مدیران بانک‌ها، یک جو بلا تکلیفی و بی‌اعتمادی (نسبت به نظام بانکی) جامعه را فرا گرفت و دولت ناگزیر شد بانک‌ها را ملی کند. شورای عالی بانک‌ها تأسیس شد و آئین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های یک‌سانی برای تمامی بانک‌ها تدوین کرد. بدین گونه بانک‌ها با نام‌های مختلف، فعالیت‌ها و وظایف یک‌سانی را عهده‌دار شدند که توسط این شورا، به نمایندگی از جانب دولت، تعریف شده بود.

تشکیل مؤسسات مالی - اعتباری

ملی شدن بانک‌ها و اداره‌ی آن‌ها تحت فرمان یک مرکز به نام شورای عالی بانک‌ها و از بین رفتن فضای رقابتی، کارآیی سیستم بانکی کشور را کاهش داد. برای برطرف کردن این مشکل، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به گسترش فعالیت‌های پولی و بانکی اقدام کرد و به تعدادی مؤسسه‌ی مالی - اعتباری اجازه‌ی فعالیت داد.

تأسیس بانک‌های خصوصی

سه سال بعد از شروع به کار و فعالیت مؤسسات مالی - اعتباری، اولین بانک خصوصی در جمهوری اسلامی ایران مجوز فعالیت گرفت. این بانک «اقتصاد نوین» نام دارد که از سال ۷۹ کار خود را آغاز کرده است. به تدریج بانک‌های خصوصی دیگری مجوز فعالیت گرفتند به طوری که امروز شش بانک خصوصی در کشور فعالیت دارند. درخواست‌های دیگری نیز برای تأسیس بانک‌های خصوصی جدید، در بانک مرکزی، در حال بررسی است. این ۶ بانک عبارت‌اند از: بانک پاسارگارد با سرمایه‌ی ۵۲۵ میلیارد تومان؛ بانک پارسیان با سرمایه‌ی ۶۰۰ میلیارد تومان؛ بانک سرمایه با سرمایه‌ی ۳۵۳/۵ میلیارد تومان؛ بانک اقتصاد نوین با سرمایه‌ی ۲۵۰ میلیارد تومان؛ بانک کارآفرین با سرمایه‌ی ۱۰۵ میلیارد تومان؛ و بانک سامان با سرمایه‌ی ۹۰ میلیارد تومان.

از بین این شش بانک، سه بانک پارسیان، اقتصاد نوین و کارآفرین در بورس اوراق بهادار تهران پذیرفته شده و سهام آن‌ها در بورس مزبور معامله می‌شود.

نقش بانک‌های خصوصی در تحولات بازار پول کشور

بانک‌های خصوصی با اتخاذ تدابیری از قبیل ارتباط احترام‌آمیز با مشتریان، دگرگون و مناسب کردن فضای فیزیکی بانک‌ها، حذف مقررات زاید و بوروکراتیک، حرکت به سمت بانکداری، الکترونیک، استفاده از سامانه‌ی یک پارچه‌ی دریافت و پرداخت در تمامی شعب که بر طبق آن مشتری در واقع مشتری بانک است نه مشتری شعبه - در زمینه‌ی جذب سپرده‌ها و ادامه‌ی خدمات بانکی به مشتریان بسیار موفق تراز سیستم بانک‌های دولتی عمل کرده‌اند. حتی بانک‌های دولتی را هم به اتخاذ چنین تدابیری واداشته‌اند.

تنوع در سوددهی به سپرده‌های گوناگون با شرایط و مدت‌های مختلف نیز ابتدا در بانک‌های خصوصی شروع شد و بعدها در بانک‌های دولتی تعمیم یافت. استفاده از ابزارهای نوین، ماند اینترنت با تکنیک، کارت‌های اعتباری و نقدی خرید، تلفن بانک، پیامک و دورنگار (فاکس) از ابتکارات بانک‌های خصوصی است که به مشتریان فرصت می‌دهد، از راه دور و بدون حضور در بانک، خدمات مورد نظر خود را دریافت کنند.

سهام بانک‌های خصوصی از بازار پول کشور

سهام بانک‌های خصوصی از بازار پول کشور هم‌اکنون حدود ۱۷ درصد است. به نظر می‌رسد ۱۷ درصد سهم مطلوبی برای بانک‌های خصوصی نیست. لیکن باید توجه داشت که: اول: درصد قابل ملاحظه‌ای از مردم کشور ما هنوز اعتماد چندانی به بنگاه‌های خصوصی ندارند.

دوم: در اقتصاد کشور ما، که به شدت دولتی است، بخش عمده‌ی سپرده‌ها به شرکت‌های دولتی و اشخاص حقوقی وابسته به دولت مربوط است که طبق قانون، بانکدار آن‌ها بانک مرکزی و بانک‌های دولتی هستند.

در عین حال، بنابر آمارهای موجود، بانک‌های خصوصی در جذب اشخاص حقیقی و اشخاص حقوقی بخش خصوصی موفقیت چشمگیری داشته‌اند.

سوم: تاکنون این امکان برای بانک‌های دولتی فراهم بوده است که هنگام مواجهه با کمبود

منابع از بانک مرکزی تسهیلات دریافت کنند. طبیعی است که توان جمع‌آوری منابع‌شان هم به همین نسبت افزایش می‌یابد. در حالی که اساساً بانک‌های خصوصی به تسهیلات بانک مرکزی دسترسی نداشته‌اند.

لازم است توضیح داده شود که با تغییر مدیریت بانک مرکزی در نیمه‌های سال ۱۳۸۶، مدیریت جدید با اعلام این که «در اقتصاد ایران هر وقت نرخ تورم بالا رفته پیش از آن نقدینگی رشد قابل ملاحظه‌ای داشته است، پس برای مهار تورم باید جلوی رشد شتابان نقدینگی را گرفت» در خزانه‌ی بانک مرکزی را به روی بانک‌های دولتی بست. و به بانک‌های دولتی تکلیف کرد که همانند بانک‌های خصوصی برای اجرای تعهدات خود باید از منابع خود (جذب سپرده، فروش دارایی مازاد، وصول مطالبات معوق و اقساط دریافتی تسهیلات داده‌شده) استفاده کنند. علاوه بر این، با سیاست‌هایی که هم‌اکنون دولت در زمینه‌ی خصوصی‌سازی بانک‌های دولتی در پیش گرفته است، به نظر می‌رسد فضای بهتری برای بانک‌های خصوصی، در بازار پول کشور فراهم شود.

تسهیلات تکلیفی و طرح‌های زودبازده

سابقه‌ی تسهیلات تکلیفی به سال‌های اول انقلاب مربوط است. در آن زمان تسهیلات تکلیفی عمدتاً به طرح‌های بزرگ اقتصادی تعلق می‌گرفت. تجربه‌ی آن سال‌ها نشان داد که این تسهیلات اول، رقابت سازنده‌ی بین بنگاه‌ها را مختل می‌کنند. دوم، چون بر مبنای یک دستور پرداخت می‌شوند نه بر اساس دسته‌بندی اعتمادی مشتریان، در نتیجه وصول اقساط آن‌ها معمولاً به اشکال برخورد می‌کند. از این رو، در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران ارانیه‌ی این تسهیلات به بانک‌ها ممنوع شد.

در سال ۱۳۸۶، به این امید که واحدهای تولیدی کوچک می‌توانند با هزینه‌ی کم‌تر و بازدهی بیش‌تر به ایجاد اشتغال کمک کنند، کار گروه‌های اشتغال زیر نظر وزارت کار و امور اجتماعی تشکیل شد. کار گروه‌ها، از بانک‌ها خواستند که به صاحبان طرح‌های زودبازده تسهیلات بدهند. دولت هم اظهار علاقه کرد که ۵۰ درصد منابع بانک برای اعطای تسهیلات به طرح‌های زودبازده پرداخت شود. در نتیجه، به نوعی سنت تسهیلات تکلیفی احیا شد.

لیکن پس از تغییر مدیریت بانک مرکزی، با این استدلال که «پولی که در بانک‌هاست امانت سپرده‌گذاران است و بانک به وکالت از جانب سپرده‌گذاران باید این پول را تنها در جهت به‌کاربرد که صاحبان سپرده اجازه داده‌اند و حق ندارد آن را در زمینه‌ی دیگری مصرف کند.» رئیس کل بانک

مرکزی به صراحت اعلام کرد که مقاماتی هستند که می‌توانند به بانک‌ها در زمینه‌ی پرداخت تسهیلات توصیه کنند اما این توصیه‌ها به معنای تکلیف نیست. تصمیم‌گیری درباره‌ی تأیید یا عدم تأیید این طرح‌ها در صلاحیت هیئت‌مدیره‌ی بانک است. هر بانکی براساس امکانات و مقررات خود، در هر موردی تصمیم خواهد گرفت. چون تمامی اختیارات و مسئولیت‌ها بر عهده‌ی بانک است طبیعی است که بانک‌ها باید در اعطای تسهیلات چنان عمل کنند که از بازگشت اصل و سود تسهیلات پرداختی در وقت مقرر اطمینان یابند.

عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی

عقود عنوان‌شده (در قانون بانکداری بدون ربا) را، با توجه به ماهیت و عملکرد آن‌ها، می‌توان به دو گروه تقسیم کرد: عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی.

در عقود مبادله‌ای که آن‌ها را «عقود با بازدهی ثابت» هم نامیده‌اند بخشی از سرمایه‌ی مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی (تولیدی، تجاری و خدماتی) از جانب بانک پرداخت می‌شود. بعد از عقد قرارداد و قبل از پرداختن به فعالیت اقتصادی مزبور، سود بانک معلوم و معین است و میزان سود یا زیان آن فعالیت اقتصادی به بانک مربوط نیست. انواع عقود مبادله‌ای عبارت‌اند از: فروش اقساطی، خریدین، جعاله، اجاره به شرط تملیک و سلف.

(در مورد این عقود نهاد پولی کشور سقف کارمزد و کف خدمات را تعیین می‌کند و بانک‌ها با رعایت این سقف و کف رقابت می‌کنند و نهاد پولی اصولاً سقف کارمزد را با توجه به نرخ تورم تغییر می‌کنند.)

در عقود مشارکتی، بانک به تنهایی یا با مشارکت چند بانک یا اشخاص حقوقی دیگر تمام یا بخشی از سرمایه‌ی لازم برای اجرایی یک طرح تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی، ساختمانی، تجاری و خدماتی) را تأمین می‌کند و در سود و زیان آن طرح شرکت می‌نماید. انواع عقود مشارکتی عبارت‌اند از: مضاربه، مشارکت مدنی و مشارکت حقوقی. در عقود مشارکتی نرخ سود متغیر است و در نتیجه، تعیین مقدار آن از جانب نهاد پولی کشور بی‌معنی است. بررسی روند فعالیت بانک‌های خصوصی طی سال‌های ۸۵ و ۸۶ نشان می‌دهد که کاهش نرخ تسهیلات مبادله‌ای (از جانب دولت) بانک‌های خصوصی را به سمت عقود مشارکتی سوق داده است که مشمول تعیین نرخ از سوی دولت نیستند.

خصوصی سازی بانک‌های تجاری دولتی

در گذشته، که بر نقش کلیدی دولت در برنامه‌ریزی برای توسعه‌ی اقتصاد ملی و هدایت آن تأکید می‌شد، بانک‌های تجاری دولتی هم ضرورت می‌داشت تا سرمایه‌ی لازم را برای توسعه‌ی اقتصاد ملی تأمین کنند.

در دو دهه‌ی اخیر، در ۵۹ کشور جهان بیش از ۲۵۰ بانک تجاری دولتی به بخش خصوصی واگذار شده و در مواردی که خصوصی‌سازی با آزادسازی و حذف مقررات زاید همراه بوده عملکرد بانک‌های خصوصی شده و بهره‌وری آن‌ها بهبود یافته است.

در کشور ما، در راستای ابلاغ سیاست‌های کلی مندرج اصل ۴۴ قانون اساسی از سوی مقام معظم رهبری، یکی از اموری که باید مورد توجه قرار گیرد، خصوصی‌سازی بانک‌های تجاری دولتی (شامل بانک‌های تجارت، ملت، صادرات و رفاه) است.

البته باید دانست به دلیل طبیعت خاص فعالیت‌های بانکی، که بسیار گسترده‌اند، در عین حال مطالبات معوق و مشکوک‌الوصول فراوانی دارند ارزش‌گذاری سهام بانک‌ها (به‌ویژه بانک‌های دولتی) کار بسیار دشواری است. با وجود این انتظار می‌رود که در سال‌های آینده مالکیت چهار بانک تجاری دولتی یادشده به بخش خصوصی انتقال یابد. ضمناً بانک‌هایی هم که قرار است دولتی بمانند (بانک ملی، بانک سپه و بانک‌های تخصصی) از نظر منابع مالی مجهز، قوی و کارآمد شوند.

بانک‌های خارجی و ضرورت حضور آن‌ها در ایران

از سال‌ها پیش کشورهای خارجی مختلف از طریق دفاتر خود، در جریان روند عملیات پولی و مالی ایران بوده‌اند. اخیراً بعضی از آن‌ها نشست‌هایی با بانک مرکزی ایران داشته‌اند. هم‌اکنون طرفین به سنجش و اعلام شرایط خود مشغول‌اند. با توجه به مثبت بودن فضای مذاکرات به نظر می‌رسد در سال‌های آینده توافق‌های لازم صورت گیرد و بانک‌های خارجی فعالیت خود را در ایران آغاز کنند. حضور و سرویس‌دهی این بانک‌ها در ایران به پیدایش محیط رقابت‌آمیز واقعی و در نهایت به رشد نظام بانکی ایران منجر خواهد شد.

مطالبات معوق

یکی از مشکلات اساسی نظام بانکی در ایران (به‌ویژه بانک‌های دولتی) وجود مطالبات معوق و مشکوک‌الوصول با حجم قابل ملاحظه‌ای در آن است. بیش‌تر این مطالبات مربوط به تسهیلات

تکلیفی است که بانک‌ها در اعطای آن‌ها، به متقاضی تسهیلات، کم‌تر اعتبارسنجی کرده‌اند. اخیراً بانک مرکزی برای حل این مشکل تدابیری اندیشیده و از آن جمله به بدهکاران تا پایان اردیبهشت ۱۳۸۷ فرصت داده شده تا با توافق با بانک‌ها بدهی خود را پردازند و گرنه محدودیت‌هایی در ارتباط با نظام پولی و مالی کشور در مورد آن‌ها اعمال خواهد شد.

ضرورت رتبه‌بندی اعتباری مشتریان

برای پرداخت انواع تسهیلات به متقاضیان به داشتن اطلاعات و شناخت کافی از مشتریان خود نیاز دارند تا بتوانند توانایی‌ها و ظرفیت‌های آنان را در بازپرداخت اصل و سود تسهیلات مورد تقاضایشان در مدت معین مورد ارزیابی قرار دهند. البته، همزمان با این ارزیابی لازم است توانایی مدیریتی و اقتصادی و سودآور بودن طرح متقاضی نیز مورد بررسی دقیق قرار گیرد.

بانک‌ها بر پایه‌ی این بررسی‌ها و ارزیابی‌ها به رتبه‌بندی اعتباری مشتریان خود می‌پردازند و این چنین، یک سقف اعتباری برای هر یک از مشتریان متقاضی تسهیلات تعیین می‌کنند و از بازگشت اصل تسهیلات اعطایی و سود مورد انتظار آن در مدت معین اطمینان حاصل می‌کنند.

در ایران بانک‌های خصوصی سال‌هاست که از رتبه‌بندی اعتباری مشتریان خود استفاده کرده‌اند و در بخش دولتی، اخیراً بانک مرکزی نظام اعتبارسنجی را به‌طور جدی پی‌گیری کرده است و قرار است در سال ۱۳۸۷ موضوع رتبه‌بندی اعتباری مشتریان و پرداخت تسهیلات بر مبنای آن در بانک‌های دولتی جدی‌تر از گذشته دنبال شود.

الکترونیک‌شدن عملیات بانک‌ها و اثر آن در توسعه‌ی تجارت الکترونیک

یکی از دستاوردهای بانک‌های خصوصی در ایران، حرکت به سمت بانکداری الکترونیک است. این بانک‌ها با حرکت به سمت Corebanking بانک‌های دولتی را هم به این سمت سوق داده‌اند. بهره‌گیری از سامانه‌ی یک‌پارچه دریافت و پرداخت موجب سهولت دسترسی مشتریان به انواع خدمات بانکی شده و چنان‌چه پیش از این گفته شد مشتری در واقع مشتری بانک شده است نه یک شعبه‌ی خاص آن.

به‌طورکلی، در بازارهای پولی و مالی، مانند بسیاری از جنبه‌های دیگر زندگی اجتماعی اجرای ساده، سریع و بی‌دردسر کارها امری ضروری و مستلزم استفاده از تکنولوژی برتر است. اکنون که شرکت‌های تولیدی و بازرگانی به تجارت الکترونیک روی آورده‌اند تا بازارهای خود را گسترش

دهند. بانک‌ها نیز، که عهده‌دار دریافت‌ها و پرداخت‌های آن‌ها هستند، ناگزیرند از ابزارهای الکترونیک استفاده کنند تا ضمن کاهش هزینه‌های عملیاتی، کارآیی خود را نیز افزایش دهند. وانگهی تجهیز بانک‌ها به سامانه‌ی الکترونیکی به بانک مرکزی نیز امکان می‌دهد که بدون مداخله در کار بانکی نظارت لازم را به‌طور مستمر و لحظه‌ای اعمال کند.

پیش از این، در فصل اول، گفته شد تجارت الکترونیکی زیرمجموعه‌ی فناوری اطلاعات (IT) است و در کشور ما هنوز زمینه‌های لازم برای تجارت الکترونیکی فراهم نشده است و تنها کم و بیش تجارت اینترنتی متداول شده است. اکنون اضافه می‌کنیم که بانکداری الکترونیکی یکی از وابسته‌های تجارت الکترونیکی است و بنا به توضیح بالا در بانکداری ما هم کم و بیش بانکداری اینترنتی به‌کار گرفته شده است.

اگر زمانی بتوانیم وارد عرصه‌ی بانکداری الکترونیکی شویم مشتری هر آینه به بانک مراجعه نخواهد کرد و اساساً در خیابان‌ها شعبه‌ی بانک وجود نخواهد داشت. بانکی بر بانک دیگر رجحانی نخواهد داشت. بانک در مناقصه‌ای شرکت می‌کند. پیام‌های مربوط به آن مناقصه را دریافت می‌کند و براساس آن‌ها پیام‌های لازم را به خریدار یا فروشنده‌ای که مشتری اوست می‌فرستد. لیکن وقتی هنوز در زمینه‌ی امضای الکترونیک، پشتوانه‌های حقوقی لازم و اعتماد سازی دشواری‌های قابل ملاحظه‌ای داریم تا زمان برطرف کردن این دشواری‌ها، مبادرت به تجارت الکترونیکی و بانکداری الکترونیکی عملاً ممکن نخواهد بود.

تلفن بانک: تلفن بانک این امکان را در اختیار مشتری بانک می‌گذارد که به‌آسانی و بدون محدودیت زمانی و مکانی اطلاعات مربوط به حساب خود را از بانک دریافت کند. برای این منظور مشتری از تلفن ثابت یا از تلفن همراه می‌تواند استفاده کند.

پاره‌ای از خدماتی که تلفن بانک برای مشتری انجام می‌دهد عبارت‌اند از:

– دریافت موجودی و دریافت گردش حساب (از طریق دورنگار)؛

– جابه‌جایی پول از یک حساب به حساب دیگر؛

– کسب اطلاع از وضعیت چکی که مشتری در وجه شخص دیگر صادر کرده است از این نظر

که نقد شده، برگشت خورده، یا هنوز برایش اقدامی نشده است؛

– دستور پرداخت نشده‌ی چکی که مثلاً مفقود شده هم‌چنین دستور پرداخت نشدن از حسابی

که دفترچه‌ی مربوط به آن مثلاً به سرقت رفته است؛

– پرداخت قبض‌های آب، برق، گاز و تلفن.

مشتری بانک می‌تواند از طریق ثبت شناسه‌ی قبض و شناسه‌ی پرداخت و ارسال پیامک (SMS) در فرمت تعریف‌شده (از جانب بانک) از بانک بخواهد که مبلغ قبض را از حساب برداشت کند و به سازمان صادرکننده‌ی قبض بپردازد.

خطوط اعتباری بین بانکی (ریفاینانس)^۱: بنگاه‌های تولیدی تجاری که قصد دارند مواد اولیه، قطعات یدکی و ماشین‌آلات وارد کنند، می‌توانند به بانک‌های کشور مراجعه و به گشایش اعتبار اسنادی، با استفاده از خطوط اعتباری بین بانکی (= ریفاینانس) اقدام کنند.

بانک کشور فروشنده بنا به قراردادی که با بانک ایرانی (کشور خریدار) دارد، در مقابل ارائه‌ی اسناد، وجه کالای مورد سفارش را به فروشنده می‌پردازد و ظرف مهلت مورد توافق بین دو بانک، از بانک ایرانی دریافت می‌کند. و بانک ایرانی هم‌ارز ریالی این وجه، به‌علاوه هزینه‌ی استفاده از این تسهیلات، را به شرح زیر از مشتری ایرانی خود اخذ می‌کند:

– درصد کمی (مثلاً ۵ درصد) آن را در زمان گشایش اعتبار؛

– درصد کم دیگری (مثلاً ۵ درصد) آن را به هنگام معامله‌ی اسناد؛

– بقیه (مثلاً ۹۰ درصد) آن را در زمان بازپرداخت، یعنی در سررسیدهای پرداخت ارز به کارگزار.

اینترنت بانک: سایت اینترنتی بانک‌ها بستری امن و مطمئن برای مشتریان است که با استفاده از آن می‌توانند اطلاعات مورد نظر خود از تمامی حساب‌های خود (پس‌انداز، جاری، قرض‌الحسنه و ...) به‌دست آورند و عملیات بانکی مورد نظر خود را بر روی آن‌ها اجرا کنند، برای این منظور بانک یک شماره‌ی رمز در اختیار مشتری قرار می‌دهد و مشتری با واردکردن این شماره‌ی رمز به سایت اصلی بانک و شعبه‌ی اختصاصی که بانک برای وی طراحی کرده است وارد شود.

پاره‌ای از عملیاتی که اینترنت بانک اجرا می‌کند عبارت‌اند از:

– گرفتن صورت حساب.

– انتقال وجه از حساب مشتری به حساب دیگر؛ برای این منظور مشتری حساب مقصد، حساب مبدأ، مبلغ و تاریخ انتقال وجه را باید انتخاب کند. تاریخ انتقال وجه می‌تواند تاریخ امروز یا تاریخی در آینده باشد. هم‌چنین دستور انتقال وجه می‌تواند به‌طور مستمر باشد. مانند آن‌که مشتری بخواهد روز آخر هر برج اجاره‌ی ماهانه‌ی منزل او به حساب موجود واریز شود.

– صدور دسته‌چک. برای این منظور مشتری باید شماره‌ی حساب جاری خود را با تعیین

تعداد برگه‌های دسته‌چک (مثلاً ۱۰ برگ ۲۵ برگ و ...) درج نماید.

– مسدود کردن برگه یا برگه‌هایی از دسته‌چک. مشتری می‌تواند به طور موقت (حداکثر یک هفته) تا ارائه‌ی گواهی سرقت یا مفقودی از مراجع قضایی، چک یا چک‌های صادره‌ی خود را مسدود نماید. طرح شتاب: شرکت خدمات انفورماتیک با استفاده از تجربیات موفق در کشورهای پیشرفته و امکانات رایانه‌ای و ارتباطی خود یک شبکه‌ی تبادل اطلاعات بین‌بانکی موسوم به طرح شتاب ایجاد کرده است و تقریباً تمامی بانک‌های دولتی و خصوصی کشور و بسیاری از مؤسسات اعتباری یا قبول شرایط و مقررات و انعقاد قرارداد عضو این طرح شده‌اند.

هر عضوی می‌تواند از تمامی دستگاه‌های خودپرداز (ATM) پایانه‌های فروش تمامی بانک‌های عضو استفاده کند و وجه مورد نیاز خود را دریافت یا پرداخت و هم‌چنین مانده‌ی حساب خود را دریافت کند.

دستگاه‌های خودپرداز (ATM) و پایانه‌های فروش (POS) بانک پذیرنده، اطلاعات کارت‌های صادرشده‌ی سایر اعضا را جهت دریافت مجوز انجام تراکش به سوئیچ شتاب ارسال می‌کند و پاسخ را نیز از بانک صادرکننده‌ی کارت و از طریق شتاب دریافت می‌کند.

پول‌شویی: پول‌شویی به عملیاتی تبدیل و تغییر ماهیت پول و سایر اقلام دارایی اطلاق می‌شود که از راه‌های غیرقانونی به‌دست آمده‌اند. پاره‌ای از این راه غیرقانونی عبارت‌اند از خرید و فروش مواد مخدر؛ قاچاق (به‌ویژه قاچاق دارو، اسلحه و انسان)؛ تقلب و تولید کالاهای غیرمجاز؛ اختلاس و حیف و میل اموال عمومی؛ فساد اداری به‌صورت‌های رشوه‌گیری، پارتی‌بازی و سوء استفاده از مقام و موقعیت شغلی؛ گروگان‌گیری؛ ترور؛ فحشا و قمار.

عاملان پول‌شویی می‌کوشند تا پول‌های به‌دست آمده از راه‌های غیرقانونی یادشده را به‌گونه‌ای تبدیل و جابه‌جا کنند که یافتن ردپای آنان آسان نباشد. برای این منظور از تمامی عوامل و امکاناتی که قابل دسترسی است بهره‌برداری می‌کنند. امروزه، این خلافکاران از خدمات متخصصان استفاده می‌کنند که توانمندی‌های الکترونیکی بالای دارند، با سازوکار بازارها داخلی و بین‌المللی پول و سرمایه آشنا هستند و تفاوت‌های موجود در قوانین و کنترل‌های کشورهای مختلف را به خوبی می‌شناسند و بدین‌گونه با استفاده از سیستم‌های مالی پیشرفته، رایانه‌ها و ماهواره مبالغ هنگفتی پول را به راحتی جابه‌جا می‌کنند. پاره‌ای از متخصصانی که پول‌شویان از خدمات آنان استفاده می‌کنند عبارت‌اند از: وکلا و حقوق‌دانان؛ حسابداران و حسابرسان؛ مدیران ارشد نظام‌های مالی و پولی کشورها؛ دلالان طلا، املاک و عتیقه‌جات؛ متخصصان الکترونیک و رایانه.

پاره‌ای از مکان‌ها و ابزارها که پول‌شویان از آنها استفاده می‌کنند عبارت‌اند از: بازار بورس؛

صرافی‌ها، مؤسسات مالی - اعتباری، صندوق‌های قرض‌الحسنه؛ انجمن‌های خیریه، مناطق آزاد تجاری؛ سازمان‌های بیمه؛ کازینوها و قمارخانه‌ها، تأسیسات گمرکی؛ ارسال اعلامیه‌ها و صورت‌حساب‌های قلابی صادرات و واردات؛ بانک‌ها و شرکت‌های غیرمعروف در کشورهایی که رازداری تضمین شده است.

بنابراین، در دنیای امروز، پول‌شویی یک جرم مستمر، سازمان‌یافته و اصولاً فرامرزی است که با بهره‌برداری از انواع و اقسام ابزارها درصد تطهیر درآمدهای هنگفت نامشروعی است که از راه‌های غیرقانونی و مجرمانه به دست آمده‌اند.

گردش فیزیکی منابع مالی پول‌شویی به صورت‌های مختلف صورت می‌گیرد؛ مانند سپرده‌گذاری در سیستم مالی و اعتباری؛ خرید و فروش اوراق بهادار؛ زمین؛ مسکن؛ کالاهای عتیقه و گران‌بها؛ پرداخت وجوه مذهبی؛ کمک به احداث مرکز مذهبی و خیریه؛ اهدای کمک به مدارس، بیمارستان‌ها و دستگاه‌های دولتی.

آثار اقتصادی پول‌شویی: پول‌شویان به منظور تطهیر وجوه و دارایی‌های غیرقانونی خود آن‌ها را وارد چرخه‌ی اقتصاد می‌کنند (و با استفاده از اعتبار قانونی بخش خصوصی مبادرت به انتقال این وجوه و دارایی‌های کثیف می‌نمایند) در نتیجه، از سوی به حرمت و اعتبار بخش خصوصی لطمه می‌زنند و از سوی دیگر مانعی در برابر رقابت کامل ایجاد می‌کنند. مثلاً در آمریکا جرائم سازمان یافته و قاچاق مواد مخدر در سالن‌های پذیرایی پیتزافروشی‌ها اتفاق می‌افتد. زیرا ذهن عامه مردم آمریکا پیتزافروشی‌ها محیط‌های سالمی نیستند. هم‌چنین بخش زیادی از فعالیت‌های پول‌شویی با استفاده از شبکه‌های گسترده مؤسسات مالی بزرگ دنیا انجام و پول‌شویان پس از رسیدن به اهداف خود، ناگهان ناپدید می‌شوند و این مسئله به اعتبار مؤسسات مالی جهان لطمه می‌زند. از سوی دیگر، چون پول‌شویان در بخش‌هایی سرمایه‌گذاری می‌کنند که لزوماً از لحاظ اقتصادی سودآور نیست از این طریق، مانع رقابت کامل می‌شوند.

آثار منفی پول‌شویی در رشد اقتصادی: مایکل کامدسوس، رئیس پیشین صندوق بین‌المللی پول معتقد است که حجم پول‌شویی در جهان، ۲ تا ۵ درصد تولید ناخالص داخلی جهان را تشکیل می‌دهد. پول‌شویی آثار منفی زیادی بر نرخ ارز و نرخ بهره بانکی دارد و مانع از آن می‌شود که این نرخ‌ها در شرایط رقابتی تعیین شود. نرخ‌های غیررقابتی کنترل سیاست‌های پولی، مالی و اقتصادی را از دست دولت خارج می‌کند و این‌گونه پول‌شویی آثار منفی زیادی بر رشد اقتصادی دارد. مثلاً، در برخی از کشورها، افزایش سرمایه‌گذاری در بخش مسکن و ساخت هتل به سبب افزایش تقاضای

واقعی نبوده بلکه مهم‌ترین عامل آن وجود پول‌های کثیف است. هم‌چنین سرازیر شدن مبالغ هنگفتی پول کثیف به بازار بورس به افزایش بی‌رویه‌ی قیمت سهام و در نهایت به پیدایش حباب‌های قیمتی در یک دوره از زمان منجر می‌شود. لیکن در دوره‌ی زمانی دیگر با ناپدید شدن ناگهانی پول‌شویان این حباب‌ها فروکش می‌کنند و قیمت سهام رو به کاهش می‌گذارد. سرمایه‌گذاران بورس متضرر می‌شوند و اعتماد عمومی به بازار بورس آسیب می‌رساند که یکی از نتایج آن تغییر جهت سرمایه‌گذاری از بلندمدت به کوتاه‌مدت (حتی یک دو دوره) است.

آثار منفی پول‌شویی در درآمدهای مالیاتی دولت: بسیاری از فعالیت‌های پول‌شویی اصولاً در بازار سیاه اتفاق می‌افتد. در نتیجه، بازارهایی که به مبادلات مشروع و قانونی پای‌بند هستند محدودتر می‌شوند و شفافیت مبادلات اقتصادی کاهش می‌یابد. در چنین فضایی تشخیص مؤدیان مالیاتی دشوار می‌گردد. هم‌چنین درآمدهای مالیاتی دولت کاهش می‌یابد و دولت مجبور می‌شود که برای جبران کاهش درآمدهای مالیاتی خود، نرخ مالیات‌ها را افزایش دهد. فعالان اقتصادی سالم و مصرف‌کنندگان، ناگزیر بار سنگین نرخ‌های افزایش‌یافته را تحمل می‌کنند.

آثار منفی پول‌شویی در خصوصی‌سازی: پول‌شویی، تلاش‌های دولت را برای خصوصی‌سازی با تهدید جدی روبه‌رو می‌کند. زیرا بسیاری از صاحبان وجوه غیرقانونی می‌کوشند با خرید بانک‌ها، شرکت‌ها و بنگاه‌های دولتی پول‌های کثیف خود را به پول‌های قانونی تبدیل کنند. این هدف، با افزایش کارایی و بهره‌وری و سایر اهداف خصوصی‌سازی (که در فصل ۳ توضیح داده شد) ناسازگار است. راه‌های مبارزه با پول‌شویی: با توجه به ماهیت پلید و غیرقانونی پول‌شویی و آثار منفی آن، مبارزه با پول‌شویی یک وظیفه‌ی ملی و بین‌المللی است. برای مبارزه با آن، دولت‌ها باید اقدامات زیر را به‌طور جدی به عهده گیرند:

مبارزه با فساد مالی - اداری: که از سوی فساد مالی یکی از منابع پیدایش وجوه و دارایی‌های حوزه‌ی پولی است و از سوی دیگر، فساد اداری زمینه‌ساز بستری مساعد برای عملیات پول‌شویی است. بنابراین، دولت در خشکانیدن ریشه‌های این دو پدیده‌ی شوم باید بسیار بکوشند.^۱

از سوی به کارگیری سازو کار مناسب مالی و مالیاتی و از سوی دیگر، گسترش حسابرسی و

۱- اخیراً سازمان «شفافیت بین‌الملل» با توجه به میزان رواج فساد بر روی ۱۴۶ کشور تحقیق کرده و به آن‌ها از ۱ تا ۱۰ نمره داده است (پاک‌ترین کشور نمره ۱۰ دریافت می‌کند). در بین این کشورها ۶۰ کشور نمره‌ی کم‌تر از ۳ دریافت کرده‌اند و تفسیر آن این است که بخش عمومی این ۶۰ کشور غرق در رشوه‌خواری و فساد است. فاسدترین کشورهای جهان عبارت‌اند از: بنگلادش، هائیتی، نیجریه، چاد، میانمار، آذربایجان و پاراگوئه که عموماً نمره‌ی کم‌تر از ۲ را دریافت کرده‌اند. متقابلاً فنلاند، نیوزیلند، دانمارک، ایسلند، سنگاپور، سوئد و سویس نمره‌های بالای ۹ ردیف کرده‌اند و پاک‌ترین کشورهای جهان هستند.

نظارت مالی بر فعالیت‌های اقتصادی به منظور شفاف‌سازی اقتصاد و جلوگیری از فرار مالیاتی و استقرار جریمه‌ی مناسب برای متخلفان به گونه‌ای که انگیزه‌ی تخلف را از میان ببرد. به کارگیری ساز و کار مناسب برای بازارهای پول و سرمایه. مثلاً در انگلستان سازمان‌های مالی موظف‌اند که هرگونه داد و ستد مشکوک را - هم چنین داد و ستدهایی را که مبلغ آن‌ها از ده هزار پوند، متجاوز است - گزارش کنند.

احراز هویت مشتریان در بانک‌ها و دیگر بنگاه‌های سپرده‌پذیر. کنترل مرزها و میادی ورودی و خروجی کشور، به منظور جلوگیری از خروج وجوه نقد و سایر ارقام دارایی از کشور. هم چنین ورود وجوه نقد و سایر ارقام دارایی‌های مشکوک به کشور همکاری و همراهی با پلیس مالی بین‌المللی.

قوانین بین‌المللی برای مبارزه با پول‌شویی: در گذشته تنها داد و ستد مواد مخدر جرم تلقی می‌شد و بنابراین تنها درآمد حاصل از داد و ستد مواد مخدر درآمد غیرقانونی تلقی می‌شد. از این رو، در سال ۱۹۸۸ منشور سازمان ملل متحد درباره‌ی مواد مخدر و مواد روان‌گردان صادر شد. این منشور در سال ۱۳۷۰ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است.

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و سرازیر شدن وجوه ثابتی از انواع فعالیت‌های مجرمانه به بازارهای جهانی لازم بود اندیشه‌ی مبارزه با پول‌شویی نیز به حوزه‌های غیر از داد و ستد مواد مخدر نیز گسترش یابد:

در سال ۱۹۹۰ منشور اتحادیه‌ی اروپا درباره‌ی پول‌شویی و توقیف درآمدهای حاصل از جرایم صادر شد.

در سال ۱۹۹۲ قطع‌نامه‌ی سازمان بین‌المللی کمیسیون بورس اوراق بهادار در راستای مبارزه با پول‌شویی در بازار سرمایه تصویب شد.

در سال ۲۰۰۰ کنوانسیون پالرمو ملل متحد علیه جنایات سازمان‌یافته فراملی با امضای ۱۴۷ دولت تصویب شد.

در سال ۲۰۰۲ قانون عایدات جنایی تصویب شد.

سرانجام در سال ۲۰۰۳ قانون ضد پول‌شویی تصویب شد که قانونی است فرامرزی و سازمان تجارت جهانی، بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول نیز از آن حمایت می‌کنند.

ضرورت مبارزه با پول‌شویی در ایران در ارتباط با نظام بانکی: کمیته‌ی بال سویس کمیته‌ی اخلاقی، رفتاری و حرفه‌ای ناظر بر عملیات بانکی است که با هدف ایجاد نظام اخلاقی و

رفتاری و نظم و انضباط تشکیل شده و سابقه‌ای ۴۰ ساله دارد. اگر بانکی عضو این کمیته نباشد و از مقررات آن تبعیت نکند از سیستم بانکی دنیا طرد می‌شود.

بانک مرکزی ایران، به‌ویژه به‌منظور مقابله با تحریم تعدادی از بانک‌های ایرانی از جانب گروه کاری خاص عملیات مالی (FATF)، از سه سال پیش اقدام به تصویب آئین‌نامه‌هایی کرده است تا در پرتو اجرای آن‌ها سیستم بانکی کشور به سطح مورد نظر کمیته‌ی بال برسد. پس از ابلاغ این آئین‌نامه‌ها به سیستم بانکی کشور سلامت این سیستم ارتقا خواهد یافت و راه برای ورود پول‌های کثیف به این سیستم مسدودتر خواهد شد.

بدیهی است که تصویب و اجرای قانون مبارزه با پول‌شویی در این زمینه کارسازتر خواهد بود. زیرا نبود قانون مبارزه با پول‌شویی مهم‌ترین بهانه در دست گروه کاری خاص عملیات مالی (FATF) برای تحریم بعضی از بانک‌های ایران بوده است. اجرای قانون مبارزه با پول‌شویی زمینه گسترش فعالیت‌های بین‌المللی بانک‌های کشور را فراهم خواهد کرد و به آن‌ها امکان خواهد داد که رابطه‌ی خود را با بانک‌های جهان گسترش دهند.

قانون مبارزه با پول‌شویی در ایران: قانون مبارزه با پول‌شویی در ماه‌های آخر سال ۸۶ به تصویب مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان رسید و از جانب رئیس‌جمهور برای اجرا به وزارت امور اقتصادی و دارایی ابلاغ شد. قرار است شورای عالی مبارزه با پول‌شویی به ریاست وزیر امور اقتصادی و دارایی و با عضویت وزیر اطلاعات و رئیس کل بانک مرکزی، وزیر بازرگانی و وزیر دادگستری تشکیل گردد.

البته چون متخلفان در روش‌های پول‌شویی در طول زمان تغییراتی می‌دهند قانون مبارزه با پول‌شویی هم باید به‌طور مداوم مورد بازنگری قرار بگیرد.

یکی از ضعف‌های موجود در سیستم مالی ایران وجود تعداد زیادی فعال اقتصادی است که دفاتر قانونی نگه نمی‌دارند و در عین حال بسیاری از پرداخت‌ها به‌صورت نقدی به انجام می‌رسد از این‌رو اجرای قانون پول‌شویی سخت و پرهزینه خواهد بود.

چهارچوب حقوقی لایحه‌ی پول‌شویی در ایران چهارچوب متعارف جهان است و این چهارچوب تعارضی با اصل برائت ندارد. براساس اصل برائت اشخاص صاحب پول هستند و پول آنان پاک و مبرا از آلودگی است مگر آن‌که خلاف این امر به اثبات برسد. این قانون حوزه‌های مختلف نظام بانکی، بورس، گمرک، بیمه‌ها و سایر نهادهای لازم را پوشش می‌دهد.

سوالات

- ۱- چهار گروه اصلی حرفه‌ی بانکداری را تعریف کنید.
  - ۲- نقش بانک‌های خصوصی را در تحولات بازار پول کشور بیان کنید.
  - ۳- سهم بانک‌های خصوصی از بازار پول ایران و دلایل چندان بالانبودن آن را توضیح دهید.
  - ۴- سابقه‌ی تسهیلات تکلیفی و معایب آن را توضیح دهید.
  - ۵- عقود مشارکتی و عقود مبادله‌ای را تعریف کنید.
  - ۶- خصوصی‌سازی بانک‌های تجاری دولتی را توضیح دهید.
  - ۷- ضرورت رتبه‌بندی اعتباری مشتریان توسط بانک‌ها را توضیح دهید.
  - ۸- اثر نرخ بهره را در حجم سرمایه‌گذاری و نرخ تورم توضیح دهید.
  - ۹- اثر الکترونیک شدن عملیات بانک‌ها را در توسعه‌ی تجارت الکترونیک بیان کنید.
- ۱۰- پنج مورد از خدماتی را نام ببرید که تلفن‌بانک برای مشتری انجام می‌دهد.
  - ۱۱- ریفاینانس را توضیح دهید.
  - ۱۲- پول شویی را تعریف کنید.
  - ۱۳- آثار اقتصادی پول شویی را توضیح دهید.
  - ۱۴- قوانین بین‌المللی برای مبارزه با پول شویی را توضیح دهید.
  - ۱۵- ضرورت مبارزه با پول شویی در ایران را توضیح دهید.